

فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال هفتم شماره بیست و چهارم، پاییز ۱۳۹۴ (صص ۱۷۵-۱۶۱)

مطالعه تطبیقی نقوش رودوزی های پوشاک زنان هرمزگان و هند

سمیه نوری نژاد*

دکتر فریده طالب پور**

چکیده

رودوزی منسوجات دارای اهمیت خاصی است و با آداب و رسوم و فرهنگ ملل ارتباط تنگاتنگ دارد. زنان در این فعالیت نقش اصلی را بر عهده دارند. در ایران و هند، هنر رودوزی جایگاه ویژه‌ای دارد. ارتباطات سیاسی و تجاری ایران با هند از زمان هخامنشیان وجود داشته و به خصوص در قرون ۹ه.ق/۱۵م تا ۱۱ه.ق/۱۷م گسترش یافته است. به دنبال فعالیت‌های تجار هندی در ناحیه هرمزگان، که مربوط به اواخر دوره ناصرالدین شاه و در زمان مظفردالدین شاه (۱۳۰۰ تا ۱۳۴۴ هـ.ق) می باشد. ارتباط فرهنگی و هنری میان دو کشور افزایش یافت و زمینه‌ساز تأثیر هنر دو منطقه بر یکدیگر گردید. محور اصلی این پژوهش بررسی نقوش مشترک به کار رفته در رودوزی‌های پوشاک بانوان هرمزگان و هند می باشد. شیوه پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است که نقوش رودوزی‌های هرمزگان با هند، به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر این اساس ابتدا به معرفی انواع رودوزی‌ها در دو منطقه پرداخته شده و سپس نقوش مشترک آن‌ها معرفی شده‌اند. این نقوش به سه گروه نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی تقسیم بندی می شوند که هر گروه انواع دیگری را شامل می شود و این نقوش در اکثر البسه زنان هرمزگان و هندوستان دیده می شود.

کلید واژه ها: رودوزی، نقوش، هرمزگان، هند

مقدمه

مردم ایران و هند در طول تاریخ، حتی پیش از ورود اقوام آریایی به فلات پهناور ایران و سرزمین وسیع هند، با یکدیگر آمد و شد مستمر داشته‌اند. آثار کهن سالی که در کاوش های منطقه

*Email: Noori_somy@yahoo.com

**Email: talebpour@alzahra.ac.ir

مریی گروه هنر و معماری دانشگاه پیام نور

دانشیار دانشکده هنر دانشگاه الزهراء(س)

تاریخ پذیرش: ۹۴/۳/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۱۴

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش، شیوه تاریخی-توصیفی و تحلیلی با استناد به منابع کتابخانه‌ای و تصویری، از آثار موجود در موزه‌های مردم‌شناسی استان هرمزگان و موزه ملی ایران است. همین‌طور از طریق مطالعات میدانی، نمونه آثار موجود در منازل مردم منطقه مورد بررسی قرار گرفت. محدوده تاریخی این پژوهش مربوط به سده اخیر می‌باشد، یعنی سال ۱۳۰۰ هجری شمسی/۱۹۲۰ میلادی تا کنون.

پیشینه و ضرورت پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در موضوع رودوزی‌های هرمزگان و هند مطالعه‌ای صورت نپذیرفته است. اما در مورد ویژگی‌های منسوجات صفوی و گورکانیان هند و نقاط اشتراک آنها مطالعات و تحقیقات گوناگونی انجام شده است، هم‌چنان که در پژوهشی با عنوان "بررسی تطبیقی نقوش زربفت‌های گورکانی هند با زر بفت‌های صفوی" پژوهشگر به بیان ویژگی‌های پارچه‌های زربفت در دوره صفویه و تأثیرگذاری آن بر زربفت‌های گورکانیان هند پرداخته است. این موضوع در پژوهشی دیگر با عنوان "بررسی تطبیقی نقوش منسوجات هندی گورکانی با پارچه‌های صفوی" نیز ذکر شده است. اگرچه برخی از محققان به تأثیرپذیری منسوجات هندی از ایرانی اذعان داشته‌اند، لیکن در خصوص رودوزی‌ها کار پژوهشی خاصی انجام نشده است. آنچه ضرورت بررسی شیوه‌های تولید، طرح و نقش رودوزی‌های دو منطقه را ایجاب می‌کند، وجود مشابهت‌های روشن در آنها و فقدان نمونه‌های تصویری کافی در منابع مکتوب است. ارتباطات تجاری گسترده، مهاجرت بسیاری از هندی‌ها به ایران در دوره قاجار به دلیل مناسب بودن شرایط اقتصادی، آرامش خاطر مهاجران هندی در زمان سکونتشان در هرمزگان، که منجر به تأسیس معبدی اختصاصی نیز در بندرعباس برای آنان گردید، هنر رودوزی این دو ناحیه را هر چه بیشتر به یکدیگر نزدیک نموده است. شایان ذکر است که هم‌اکنون نیز کشور هند در شهر بندرعباس کنسولگری فعال دارد.

رودوزی

"رودوزی، شیوه‌ای تزئینی برای سطح پارچه است که با استفاده از سوزن بر روی پارچه انجام می‌گیرد" (معین، ۱۳۸۹، ج ۲: ۱۶۲۰). "رودوزی، دوخت و دوزی که در ظاهر و روی کفش و لباس و توشک و توشک صندلی اتومبیل و امثال آنها بکنند، در مقابل تودوزی یا زیردوزی است" (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۸: ۱۱۲۱۱). در این شیوه هنرمندان از انواع پارچه‌ها برای رودوزی استفاده می‌کنند و معمولاً زنان نقش اصلی را در این تولیدات بر عهده دارند و پوشاک، اثاث منزل، دیوار

منطقه با پاکستان، هند و آفریقا بوده است. این مسئله نقش زیادی در رونق تجارت و ارتباطات فرامنطقه‌ای داشت.

کشور هند

هند کشوری در جنوب آسیا و پایتخت آن **دهلی نو** است. هند از شمال باختری با **پاکستان**، از شمال با **چین**، **بوتان**، **نپال** و **تبت** و از شمال خاوری با **برمه** و **بنگلادش** همسایه است. هم‌چنین هند از باختر با **دریای عرب**، از خاور با **خلیج بنگال** و از جنوب نیز با **اقیانوس هند** مرز آبی دارد. وسعت هند ۳ ۴۰۲ ۸۷۳ کیلومتر مربع (**هفتم در جهان**) است (ارشاد، ۱۳۷۹، ۳۸). این ناحیه از نظر کثرت جمعیت، تنوع گونه های گیاهی و حیوانات، انواع زبان، مساحت و آداب و سنن، شبه قاره نامیده می شود (جلالی نایینی، ۱۳۷۵: ۲۳).

انواع رودوزی‌ها در استان هرمزگان

رودوزی‌های استان هرمزگان را در البسه سنتی زنان بندری می‌توان مشاهده کرد. این البسه شامل لباس‌های سنتی به نام‌های شاخی، گندوره، لوچی و جاسکی، شلوارهای بندری که شامل انواع بادله، نیم بادله، خوس دوزی، گل اطلسی و شلوار گمی و روسری‌های سنتی که شامل دستار، جلیبیل هوزنی، کلاه‌های سنتی یا سرپند به نام لچک است. البته این رودوزی‌ها را می‌توان بر روی بعضی از انواع بُرَقع، پستی‌ها و کوسن‌های سنتی هم مشاهده کرد که هر کدام مورد استفاده خاصی دارند (صفا ایسینی، ۱۳۸۹: ۱۵۳). مهمترین رودوزی‌های هرمزگان را می‌توان به ۴ دسته تقسیم نمود:

۱. **گلابتون دوزی:** "گلابتون دوزی نوعی رودوزی است که جنبه تزئینی دارد و در آن نخ گلابتون به کار می‌رود" (معین، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۷۶). "گلابتون، طلایی است که از حدیده کشیده و به هیات ریسمان‌های باریک ساخته باشند" (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۹: ۱۱۳۱۷). در حال حاضر گلابتون دوزی با الیاف طلا در ایران رایج نیست و گلابتون‌دوزان از نخ‌های طلایی که دارای روکش فلزی زرد یا سفید هستند و به طور عمده در کشور هندوستان تولید می‌شوند، استفاده می‌کنند. آنان با کمک قلاب، نقوش متنوعی را که اکثراً ملهم از بینش شخصی و ذهنی است، بر روی پارچه می‌دوزند. تولیدکنندگان اصلی مصنوعات گلابتون‌دوزی شده در استان هرمزگان بیشتر زنان و دختران هستند. در کلیه مناطق استان هرمزگان استفاده از شلوارهای زنانه زری‌دوزی شده مرسوم است. نقوشی که در گلابتون‌دوزی مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارتند از: پیچک تُرنج، گُل ساعتی، نقش محرابی،

باریک‌ترین نوع آن، "زری یک فضله" و پهن‌ترین شک، "مرافی" نام دارد که از آن برای تزئین لبه آستین، دمپای شلوار، دور یقه، پیش سینه، لبه دامن لباس‌های زنانه و نیز اطراف مقنعه و سجاده استفاده می‌شود (صفا ایسینی، ۱۳۸۹: ۷۴).

تصویر (راست) - لباس کندوره ی زنان هرمزگان، ماخذ: نگارندگان

تصویر (چپ) - لباس لهنگا، ماخذ: Desaei, 1988:480

تصویر (راست) - لباس شاخی زنان هرمزگان، ماخذ: نگارندگان

تصویر (چپ) - لباس کورتا، ماخذ: Naik, 1996: 115

به علت این که طرح‌ها از روی شال‌های بافته شده مطرح، کپی برداری می‌شوند، به این روش «آملیکار» می‌گویند (pathak,2003:101)

۴- **چیکان:** رودوزی است که نورجهان، همسر جهانگیرشاه گورکانی، عرضه کرد که اقتباسی از رودوزی‌های ترکیه‌ای بود. در این روش، گلدوزی با نخ سفید از جنس پنبه، ابریشم یا ریون روی پارچه سفید انجام می‌شود و به آن "گلدوزی سفید" هم می‌گویند (Cooper,1996: 90).

۵- **کاسوتی:** نوعی رودوزی معروف از منطقه کارناتاکا، از ایالات جنوبی هند، است که زنان انجام می‌دهند. واژه کاسوتی به دو کلمه تجزیه می‌شود: کای (kai) یعنی دست و سوتی (suti) یعنی نخ پنبه‌ای. این هنر با نخ پنبه‌ای انجام می‌شود و اغلب بر روی پارچه ساری انجام می‌گیرد که رودوزی در حاشیه لباس و با رنگ قرمز انجام می‌شود (Naik,1996: 57).

۶- **بهارات:** نوعی دیگر از رودوزی است که باغ‌های پنجاب را تداعی می‌کند. در این کار دوخت‌ها در جهت تار یا پود پارچه است. زمینه کار قرمز و رودوزی‌ها سفید، سبز یا زرد است. استفاده از طرح‌های هندسی، خطوط موج‌دار، لوزی و گل‌های ساده در این شیوه متداول است (Agrawal,2003:209).

مقایسه تطبیقی نقوش هندسی رودوزی‌های سنتی هرمزگان و هند

عمده‌ترین ویژگی‌های رودوزی‌های سنتی هرمزگان و هند را می‌توان در موارد ذیل یافت: ۱- محتوا و مضمون طرح: نقوش آثار هنری هر منطقه ای حاوی مضامینی آشنا برای مردم آن منطقه است که غالباً با نقش‌مایه‌هایی انتزاعی در تولیدات به‌کار رفته‌اند. دلیل قرار گیری استان هرمزگان در جنوب کشور و شباهت‌های آب و هوایی و فرهنگی با کشور هندوستان، بخصوص ناحیه جنوب غرب این کشور، مضامین رودوزی شده در البسه زنان بسیار شبیه به هم بوده حتی نوع پوشش آنان از قرابت خاصی برخوردار است. ۲- طراحی نقوش: زنان و دختران و سلیقه و هنر آنان و افسانه‌ها و آداب و رسوم در طراحی نقوش این دو منطقه نقش اصلی را برعهده دارند. ۳- انواع طرح: این نقوش شامل، گل‌ها و گیاهان، نقوش هندسی و پیکره‌های جانوری هستند که برگرفته از افسانه‌های بومی و سنن محلی می‌باشند. در نقوش رودوزی‌های دو منطقه، بسیاری از طرح‌های مشترک را می‌توان یافت که شامل نقش‌مایه‌های هندسی، مانند: طرح‌های شکسته و گردان، نقش‌مایه‌های گیاهی شامل بته جقه و اسلیمی، ساده، نقش‌مایه‌های حیوانی مانند آهو و پرندگان و ... می‌باشند. که

کاربرد طرح های دایره ای شکل در ایران به دوره ساسانی برمی گردد. این نقوش تزئینی را مدالیون یا تُرنج می نامند که به عنوان قاب تزئینی به کار می روند. انواع طرح ها نیز در داخل قاب ها دیده می شوند. از قاب ها برای جداسازی نقوش در طرح پارچه استفاده می شود

نقوش بندی: این آرایه دارای شبکه های لوزی، مربع یا مستطیل شکل ساده به صورت منظم و تکراری دیده می شود. درون هر فضا نقشی یا بُته و گُلی دیده می شود که به صورت انتزاعی یا واقع گرایانه به کار رفته است.

نقش (راست) طرح بندی درشلوار گلابتون دوزی شده، مأخذ: نگارندگان

نقش (چپ) پارچه با طرح بندی سوزن دوزی شده، مأخذ: Singh, 1998:574

قاب هایی به صورت لوزی سطح پارچه را پوشانده است. درون قاب ها با آرایه های تزئینی دیگری مزین گشته است. درون این قاب ها غالباً گل ها به صورت تک یا دسته گل، رودوزی شده اند.

کاربرد نقوش مایه های گیاهی در رودوزی: نقوش گیاهان تجریدی همواره مورد پسند هنرمندان ایرانی بوده است و به وفور در آثار هندی نیز دیده می شود. گاه گیاهان و گل ها در کنار موضوعات تزئینی دیگری دوخته شده اند. گل ها به صورت تکراری و مجرد با نظم خاصی روی پارچه ها رودوزی شده اند یا به صورت دسته گل های افشان و چند شاخه ای به کار رفته اند. گل های تک و یا تجریدی به صورت تکرار در پشت هم و یا با فاصله در رودوزی هر دو منطقه استفاده می شوند. (هال، ۱۳۸۳: ۱۱۰). نوع نقش، نخ های به کار برده شده و میزان تراکم دوخت ها بر روی لباس، می تواند معرف موقعیت اجتماعی پوشنده آن باشد.

کاربرد نقوش مایه های حیوانی در رودوزی: نقش پرندگان و سایر جانوران بر روی پارچه ها رودوزی شده است. نقوشی که در این پارچه ها دیده می شود متنوع بوده و معمولاً حیوانات در کنار نقوش دیگری مانند گیاهان و گل ها قرار گرفته اند. پرندگانی مانند طاووس و حیواناتی نظیر آهو بر روی سوزن دوزی ها دیده می شوند. این پرندگان و جانوران معمولاً در منظره ای قرار گرفته اند و در مجموع در این آثار از طرح پرنده بیشتر استفاده شده است. انواع گیاهان و اسلیمی ها جهت تزئین نیز

شباهت‌هایی به مردم هند دارند. عواملی که موجب این تشابه میان دو منطقه شده‌است، عبارتند از: وجود راه‌های تجاری و صادرات و واردات پارچه، مهاجرت هندی‌ها به هرمزگان و ساکن شدنشان، مهاجرت و مسافرت دریانوردان هرمزگان به هند، اشتراک فرهنگی و دینی به خصوص در دوره صفویه. در پاسخ به سوالات این پژوهش، شایان ذکر است که نقش‌های مورد استفاده در رودوزی‌ها با توجه به ویژگی‌های فرهنگی مردم در قالبی نمادین تجلی یافته‌اند. در بررسی نوع طرح‌ها و نقوش مورد استفاده در رودوزی‌های هرمزگان و هند به نقاط اشتراک این نقوش که همانا برگرفته از عناصر طبیعت می‌باشد، می‌رسیم که بیشترین حضور را در رودوزی‌ها به صورت تجریدی دارند. آنچه که وجه تمایز این رودوزی‌ها به حساب می‌آید، شیوه اجرای دوخت‌ها و مواد و ابزاری است که توسط هنرمندان به‌کار می‌روند. با توجه به این‌که هند از تولیدکنندگان ابریشم جهان است، تولیدات رودوزی ابریشمی آن نیز نسبت به هرمزگان بیشتر است. استفاده از طرح‌های هندسی، حیوانی و گیاهی انتزاعی در نقوش رودوزی‌های بومی از وجوه متمایز کننده این رودوزی‌ها است. نوع ارتباط هنرمندان با یک‌دیگر، باعث گسترش نقوش مشترک در رودوزی‌های هرمزگان و هند شده است. با نگاهی دقیق به هنر رودوزی جنوب ایران و هند و بررسی آن‌ها از منظر فرم و شکل، آرایه‌هایی مشخص شده‌اند که برای قرون متمادی اساس آن‌ها ثابت و یکسان مانده است و به عنوان آرایه‌های تزئینی در رودوزی پوشاک و سایر اقلام به کار رفته است. پارچه‌ها و البسه، بستری شده‌اند که بر آن‌ها آرزوها و آلام هنرمند نقش می‌بندد. مهم‌ترین تولیدکنندگان این رودوزی‌ها بانوان هستند و نقوش به‌کار گرفته شده نمودی از سنت‌ها، عقاید و خلاقیت هنرمندانی است که این نقوش را بر زمینه پارچه‌ها نقش می‌زنند.

21. Cooper, Ilay and John Gillow. *Arts and Crafts of India*: Thames and Hudson Ltd, London. 1996.
22. Desaei, Chelena. **Ikat Textiles of India**. Chronicle Books: Sanfrancisco. 1988.
23. Golombek, Lisa & Veronica Tiraz. **Fabrics in the Royal Ontario Museum, Studies in Textile History** : Royal Ontario Museum. 1997.
24. Gillow, John & Nicola Barnard. **Traditional Indian Textiles**, Thams and Hudson Ltd, London, 1999.
25. Khalili, Nasser. **Islamic Art and Culture**. London, 2008.
26. Mayer, Adrian. **India colours and shadows of spirituality**. white stars, p.a. Ltd: Singapore, 1997.
27. Naik, shailaja, D. **Traditional Embroideries of India**. APH publishing Corporation: New delhi, 1996.
28. Singh, M. **Art and Indian Textiles**. Roli books pvt. Ltd: New Delhi, 1998.
29. Wardwell, Anne, E. **Eastern Islamic Silk Woven With Gold & Silver 13 & 14 Centuries india** : New Delhi, 1975.

